

HERALDISK TIDSSKRIFT

BIND 2 • NR 20 • 1969 • SIDE 468–473

De skandinaviske kongevåbener i Wijnbergen-våbenbogen



Sverige

Av C. G. U. Scheffer



SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA

Heraldisk Selskab • Heraldininen Seura • Skjaldfræðafélagið

Heraldisk Selskap • Heraldiska Sällskapet

Sverige

Av C. G. U. Scheffer

ÖVER det svenska vapnet står angivet *le. Roi. desues*, vilket betyder Konungen av Sverige.

Sues är en medeltida förfranskad form av det latinska namnet Suecia. Denna franska namnform återfinnes på en år 1934 i Paris vid korsningen av rue Serpente (nr 15) och rue Haute-feuille uppsatt minnestavla, vars inskrift lyder:

RUE SERPENTE
ET RUE DES DEUX PORTES
(B^D ST. GERMAIN)
ETAIT
LE COLLEGE DE SUESSE
OU D'UPSAL
FONDE EN 1291
POUR LES ETUDIANTS SUEDOIS
DE L'UNIVERSITE DE PARIS

Det kan vidare nämnas, att det s. k. Skararhuset, ett härbärge för svenska studenter vid det medeltida Parisuniversitet under perioden 1292–1435, kallades Domus Scarensis eller Hôtel Suesse.

Vapenmålningen

Vapnet, som av utgivarna presenterats under nr 1278, visar i blått fält ett upprest gult lejon.

Lejonet överensstämmer till sin eleganta men något summariska utformning med flertalet av vapenbokens lejon och saknar både tunga och beväpning. — Hans Toll redovisar i sitt arbete om tre-kronor-vapnet iakttagelsen att lejon framställda i romansk stil oftast saknar tunga. — Ett typologiskt kännetecken för lejonet i vapenboken

utgör även den kraftiga ansvällningen på svansens mitt.

Det är fråga om en driven vapenmålare som nått fram till en bestämd uppfattning om det heraldiska schemat för framställningen av ett lejon. Redan en blick på uppslaget med den svenske konungens vapen är tillräcklig för att konstatera detta. Man jämföre med den norske konungens vapen. Det är under sådana omständigheter meningslöst att söka efter någon direkt förebild för det svenska vapnet.

Identifiering

Det vapen som i Wijnbergenvapenboken tillagts konungen av Sverige överensstämmer i väsentliga avseenden med den kungliga Folkungaättens vapen sådant detta fördes från 1275, året för Magnus Ladulås' trontillträde, till 1363, året för Magnus Erikssons fördrivande från tronen — i blått fält ett upprest krönt lejon av guld över tre ginbalkar av silver — men avviker från detta genom att sakna viktiga beståndsdelar.

Vapenmålningen visar Folkungavapnets huvudmotiv och huvudtinkurer, ett upprest gult (gyllene) lejon i blått fält. Lejonet framställs emellertid okrönt och ginbalkarna saknas.

Det bör undersökas om vapenmålningen kan åsyfta något annat svenskt kungavapen, före eller efter perioden 1275–1363. Folkungaättens trontillträde år 1250 hade icke medfört någon ändring av bildvalet för kungasigillet. Valdemar (1250–1275) övertog sin morbroder och företrädare Erik Erikssons tre krönte leoparder, som han

satte i sköld. Sedan Folkungaätten år 1363 detroniserats, införde Albrekt av Mecklenburg som vårt första »territoriella» riksvapen de tre kronorna. Inget av de vapen som i tiden omger Folkungadynastins lejonvapen kan förväxlas med vapenmålningen i Wijnbergenhandskriften. Under sådana omständigheter ökar givetvis betydelsen av det gemensamma huvudmotivet hos Folkungavapnet och vapenmålningen medan avvikelserna minskar i betydelse i vad angår själva identifieringen. Det torde följaktligen kunna konstateras att vapenmålningen åsyftar en konung av Folkungaätten. Den närmare dateringen skall diskuteras senare. Dessförinnan påkallas en redogörelse för de båda avvikelser som vapenmålningen företer.

Årsaknaden av ginbalkar

En kort översikt av det skiftande vapenbruket inom Folkungarnas »släktkonfederation» torde vara nödvändig för att man rätt skall kunna bedöma denna irregularitet.

Något gemensamt vapen fördes icke av de personer som tillhörde Folkungarna såsom genealogiskt begrepp. I sin grundläggande utredning om Folkungaätten framhåller K. H. Karlsson att man utöver det ensamma lejonet och den kungliga grenens sköld har att räkna med snedbjälkarna, stengavlarna och ulven. Detta blir lättare att förstå om man håller den kognatiska uppfattningen av ätten i sikte och om man dessutom betänker att 1200-talets början sammanfaller med tiden för vårt lands heraldiska gryning.

Betydelsefullast av Folkungaättens grenar är den som utgår från Magnus Minnesköld och det är hos hans ättlingar vi återfinner lejonvapnet.

Det må här inskjutas att Hans Toll



1. Lagman Eskil Magnussons sigill 1222-1230 (DS nr 216) visar det första Folkungalejonet. Avgjutning G. Fleetwood. Foto B. Lundberg. Riksarkivet, Stockholm.

i sitt tidigare nämnda arbete inte tvekat att som urtypen för Folkungarnas vapendjur beteckna den snidade reliefbild av ett förheraldiskt lejon i 1100-talets romanska stil som finnes i Hofs kyrka i Östergötland, belägen i närheten av den s. k. Hofgården, där Birger jarl säges ha bott.

Magnus Minneskölds son i första giftet, den bekante Västgötaglammannen Eskil, hade ett sigill med ett rutformat fält, vari ett lejon (B. E. Hildebrand 3:4). Denna bild förmodar Filip Liljeholm att Eskil ärvt från sin fader, som »väl fört en sköld, vari har varit målat ett lejon», ett kanske något djävt påstående med hänsyn till att inte ens för sonen Eskil en så fullgången heraldisk framställning är belagd (Fig. 1). Avgörande i sammanhanget är emellertid den klart uttalade heraldiska karaktären hos lejonet.

I övrigt har — enligt Liljeholm — de från Magnus Minnesköld utgående ättgrenarna velat differentiera sina vapen. Magnus' son i andra giftet Birger förde innan jarltiden ett upprest lejon över tre balkar (B. E. Hildebrand 3:11) men utbytte som jarl balkarna mot ginbalkar (B. E. Hildebrand 1:17 och 19), vilka blev bestående inom den från honom härstammande kungliga grenen av Folkungaätten.

Inom Folkungaättens s. k. lagmansgren, som torde ha bildats av Birger jarls broder Bengt, fördes lejonet över tre balkar av dennes son Magnus Bengtsson och av sonsonen Bengt Magnusson (B. E. Hildebrand 3:28 och 41). I den sistnämndes stora sigill från 1278 (B. E. Hildebrand 3:40), där lejonet är vänstervänt, saknas balkarna, vilket av Liljeholm tolkats så att Magnus Ladulås icke skulle ha tillåtit sina släktingar att föra ättevap-

net i en sådan utformning att det kunde förväxlas med hans eget kungliga vapen.

Enligt Liljeholms teori har det sköldemärke som senare kommit att benämnas Folkungavapnet bildats av ett upprest lejon, till vilket tillägg senare blivit gjorda. Till lejonet över tre ginbalkar hävdade den kungliga grenen en exklusiv rätt.

I sin ursprungliga form har Folkungavapnet emellertid förts av flera ätter, som upptagit detsamma från mödernet. Detta kan ha påverkat den allmänna uppfattningen inom och utom Sverige och kommit denna att sätta likhetstecken mellan Folkunga-lejonet och Folkungavapnet.

Sigtrygg Bengtsson av ätten Boberg var antagligen gift två gånger, andra gången förmodligen med en halvsyster till Birger jarl. Genom detta supponerade äktenskap kan enligt Liljeholm förklaras att vissa ättlingar till Sigtrygg i sitt vapen förde ett upprest lejon utan balkar.

Tyrgils Knutssons ätt, en västgötsk stormannaätt, förde troligen genom härstamning från en dotter till Birger jarls halvsyster och Sigtrygg Bengtsson ett upprest lejon i vapnet, i regel i ginstyckad sköld. Marsken Tyrgils Knutssons vapen visar enligt Bergshammarvapenboken ett upprest gult lejon och skölden ginstyckad av rött och blått.

Ulvåsaätten var en på 1300-talet blomstrande stormannaätt med flera lagmän framför allt i Närke men även i Västergötland och Tiohärad. En av dem, Gudmar Magnusson i Västergötland, förde ett hjorthuvud, men hans söner upptog i stället modernevapnet, ett upprest lejon (ibland i ginstyckad sköld), vilket torde ha sin förklaring i spinsidans härstamning från Birger jarls ovannämnda halvsyster.



2. Hertig Magnus Birgerssöns sigill 1275 6/10 (DS nr 601) visar Folkungavapnet med okränt lejon. Avgjutning G. Fleetwood. Foto B. Lundberg.

Bengt Hafriðssons ätt hade troligen liksom de två nämnda ätterna ärvt sitt lejonvapen (ett upprest lejon, i början i delad, senare i odelad sköld) genom härstamning från Birger jarls halvsyster. En sonsons son till Bengt Hafriðsson var konung Magnus Eriks- sons bekante gunstling Bengt Algots- son, hertig av Finland och Halland.

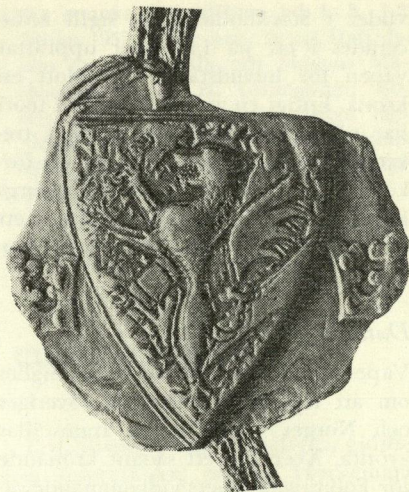
Möjligen var det även från Folkung- ätten som Sigtrygg Bengtssons svär- son, lagmannen i Tiohärad Karl Inge- borgason (Lejonbalk), upptog lejonet i den ena halvan av sitt vapen. Beakt- ansvärt är också att Magnus Marina- sons ätt, vars stamfar alltså bar det inom Folkungaätten vanliga namnet Magnus, även förde ett lejon i den ena halvan av sitt vapen.

Frånsett den utsträckning, i vilken Folkungavapnet på medeltiden be- greppsmässigt anknutits till ursprungs- formen — det ensamma lejonet — kvarstår, att lejonet även i de utökade varianterna dominerat vapnet. Under sådana omständigheter måste man även räkna med möjligheten av att en knapphändig blasonering, som endast tagit fasta på huvudfiguren, kan vara skuld till utelämnandet av gimbalkar- na i Wijnbergenvapenbokens svenska kungavapen. Som jag tidigare antytt, förefaller det mig ej troligt att ett otydligt eller slitet sigill tjänat som förebild.

Avsaknaden av krona på lejonets huvud

Det kungliga Folkungalejonet är krönt. Vapenmålningens lejon saknar krona.

Kung Valdemar Birgersson, vilken såsom ovan omtalats förde tre krönta leoparder, fick avstå tronen åt sin bro- der Magnus. Denne förde innan han blev kung sin fader Birger jarls vapen. Efter trontillträdet lät han under åren



3. Konung Magnus Birgerssons sigill 1278 22/1 (DS nr 638) visar Folkungavapnet med krönt lejon. Avgjutning G. Fleet- wood. Foto B. Lundberg.

1275 och 1276 åt sig utföra tre olika sigill med tillhörande kontrasigill. De senare visar vapnet. På huvudet bär lejonet krona, tydligen för att beteck- na Magnus' nyvunna kungliga värdig- het (Fig. 2—3).

Krönta lejon är inte sällsynta. För- utom till Valdemar Birgerssons krönta leoparder kan hänvisas till det aktuella uppslaget i Wijnbergenhandskriften, på vilket krönta lejon föres av kun- garna av Böhmen, Cypern, Tunis, Afri- ka och Armenien. Danmarks leoparder kröntes redan år 1232. Norges le- jon förseddes med både krona och yxa år 1280.

Även andra konungsliga djur fram- ställes ofta krönta. Exempel utgör ör- nar, gripar och Mecklenburgs tjurhu- vud.

Till belysande av problematiken vid krönandet av en vapenfigur, som re- dan själv symboliserar kunglighet, må påpekas, att utvecklingen även kunde gå i motsatt riktning. Det krönta hu-

vudet i Stockholms stads sigill reducerades i ett på 1400-talet upprättat vapen för huvudstaden till blott en krona. Enligt en av mig framförd teori har på motsvarande sätt Sveriges tre-kronorsvapen uppstått genom en förkortning av Albrekt av Mecklenburgs krönte tjurhuvud, kombinerad med ett trefaldigande av den resterande kronan.

Datering

Vapenmålaren har svävat i okunnighet om att lejonen i Danmarks, Sveriges och Norges vapen skulle framställas krönte. Även om ett sådant krönande för Folkungalejonets vidkommande varit en relativ nyhet (1275) så hade dock lång tid förflutit sedan Danmarks leoparder första gången kröntes (1232). Egendomligt är att Norges lejon framställles med yxa men utan krona, då det på en och samma gång begåvats med dessa attribut (1280). Förekomsten av xyan ger oss emellertid en säker terminus a quo. Med stöd av denna och med beaktande av vad som i övrigt är känt om handskriften torde det med en hög grad av sannolikhet kunna antagas att Magnus Ladulås, som regerade 1275–1290, är den däri åsyftade konungen av Sverige.

Vapenbokens betydelse för svensk heraldik

Det svenska kungavapnet i Wijnbergenvapenboken har sin tekniska betydelse genom att för första gången visa Folkungavapnets huvudtinkturer. I efterföljande medeltida vapenböcker har kunskapen om Folkungavapnets rätta utseende ökat, även om ibland — som i Bergshammarvapenboken — kronan fortfarande saknas på lejonets huvud. Lång tid skulle inte förflyta, innan Folkungavapnet blev »die oude wapen

van sweden». I Sveriges mer än femhundraåriga stora riksvapen fortlever dock alltjämt Folkungavapnet, vilket för omvärlden framträdde som det första svenska riksvapnet. Wijnbergenvapenboken har från svensk synpunkt sin kanske största betydelse som ett vittnesbörd om Sveriges heraldiska upptagande i staternas krets.

Litteratur

- I. Arens: Om »simsalabim» i svensk medeltidsforskning (Sthlm 1968), s. 19 ff. (Estonian science in exile, New edition, 1:3).
- G. Carlsson: Ätten Gädde i Gäddeholm, Exkurs (Personhistorisk tidskrift 1951), s. 39-49.
- S. Carlsson: Folkungarna — en släktkonfederation (Personhistorisk tidskrift 1953), s. 79.
- H. Fleetwood: Svenska medeltida kungasigill, 1 (Sthlm 1936).
- A. L. Gabriel: Skara House at the Mediaeval University of Paris (Notre Dame, Indiana U.S.A. 1960), s. 32 f., 173 f.
- H. Gilllingstam: Lejon och leoparder — Terminologihistoriska studier (Heraldisk Tidskrift, [bd 1], nr 6, 1962), s. 247-251.
- P. B. Grandjean: Det danske Rigsvaaben (Kbhvn 1926), s. 41 f.
- B. E. Hildebrand: Svenska sigiller från medeltiden (Sthlm 1862, 1867).
- H. Hildebrand: Sveriges medeltid, del 2 (Sthlm 1884-1898), s. 524 ff.
- K. H. Karlsson: Folkunga-ätten (Svenska autografsällskapets tidskrift, bd 1, h. 11, 1888), s. 216-234.
- A. F. Liljeholm: Brynjulf Bengtssons härstamning (Genealogisk tidskrift, bd 3, 1952-1954), s. 97-106.
- U. Lindgren: Heraldik i svenska författningar (Lund 1951), bild 6, 13-15.
- N. L. Rasmusson: Rikets vapen (Rikets vapen och flagga, Sthlm 1960), s. 7-12.
- F. de Rochgude et M. Dumolin: Guide pratique à travers le vieux Paris (Paris 1923), s. 560.

- C. G. U. Scheffer: Trekronorsvapnets mecklenburgska ursprung (Heraldisk Tidsskrift, bd 2, nr 12, 1965), s. 83-88.
- H. Toll: De äldsta svenska konungavapenbilderna och tre-kronor-vapnet (Sthlm 1919), s. 46 ff.; fig. 14.
- H. Trættemberg: Norges krone og våpen (Oslo 1937), s. 10.
- Äldre svenska frälsesläkter, bd 1, h. 1-2 (Sthlm 1957, 1965); häri: Bengt Hafrids-sons ätt, Lejonbalk och Magnus Marinasons ätt av H. Gillingstam; Boberg av J. Koit; Folkungaättens lagmansgren av S. Carlsson; Folkungaättens oäkta gren, Tyrgils Knutssons ätt och Ulvåsaätten av J. Gallén.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.